

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Підручник

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

УДК 330.1
ББК 65.011.73
Я 46

Рекомендовано до друку Науково-інноваційним інститутом економіки та агробізнесу Житомирського національного агроекологічного університету (протокол № 4 від 20.11.2019 року)

Рецензенти:

Галушка З.І. – доктор економічних наук, завідувач кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Яценко О.М. – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Зінчук Т.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції Житомирського національного агроекологічного університету.

**Якобчук В.П., Ходаківський Є.І., Литвинчук І.Л., Симоненко Л.І.,
Довженко В.А., Захаріна О.В., Тищенко С.В., Іванюк О.В.,
Кравець І.В., Пугачова Н.С.**

Я 46 Економічна теорія: підручник / за заг. ред. В.П. Якобчук. – К.: Видавництво Ліра-К, 2020. – 450 с.

ISBN 978-617-7844-26-5

Навчальний посібник на основі узагальнення фундаментальних теорій вітчизняної і світової економічної науки та практики господарювання висвітлює загальні основи соціально-економічного розвитку суспільства, теоретичні засади мікро- та макроекономіки, закономірності функціонування сучасного світового господарства. Теоретичний матеріал органічно доповнюється навчальним тренінгом, тестами, завданнями, задачами, ілюструється схемами, таблицями, рисунками, графіками, що сприятиме інтенсифікації та покращенню результативності навчального процесу.

Розрахований на студентів та аспірантів вищих навчальних закладів, широкий загал читачів.

**УДК 330.1
ББК 65.011.73**

ISBN 978-617-7844-26-5

© Колектив авторів, 2020
© Видавництво Ліра-К, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
РОЗДІЛ 1. ВСТУП ДО ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ	
Тема 1. Предмет і метод економічної теорії.....	9
1.1. Становлення та основні етапи розвитку економічної теорії	9
1.2. Предмет економічної теорії та її функції	16
1.3. Основні економічні категорії, принципи та закони	25
1.4. Методологія пізнання економічних процесів	28
Тренінг-курс	30
Тема 2. Економічна система суспільства. Відносини власності.....	37
2.1. Сутність та структура економічної системи	37
2.2. Періодизація економічного розвитку суспільства.....	40
2.3. Типи економічних систем. Особливості розвитку перехідних економік	42
2.4. Власність у системі економічних відносин. Трансформація форм власності.....	46
2.5. Результати інтелектуальної діяльності як специфічні об'єкти власності.....	55
Тренінг-курс	59
Тема 3. Суспільне виробництво: фактори, результати, ефективність	66
3.1. Суть та структура суспільного виробництва	66
3.2. Основні фактори суспільного виробництва.....	70
3.3. Результат суспільного виробництва. Суспільний продукт.....	76
3.4. Ефективність суспільного виробництва.....	78
Тренінг-курс	80
Тема 4. Форми організації суспільного виробництва. Гроші та грошовий обіг.....	84
4.1. Форми організації суспільного виробництва: натуральне і товарне	84
4.2. Товар та його властивості. Закони розвитку товарного виробництва	86
4.3. Суть та функції грошей. Закони грошового обігу.....	91
4.4. Грошова система, її структурні елементи та основні типи.....	95
4.5. Інфляція: причини виникнення, види, наслідки	99
Тренінг-курс	105

РОЗДІЛ 2. МІКРОЕКОНОМІКА

Тема 5. Ринок: суть, функції, структура. Напрями формування

ринкової інфраструктури	111
5.1. Сутність ринку, його функції та умови функціонування	111
5.2. Структура ринку	115
5.3. Ринкова інфраструктура. Біржова діяльність	120
Тренінг-курс	125

Тема 6. Попит та пропозиція. Рівновага ринку. Ринкова ціна і ціноутворення .....

132	132
6.1. Попит та закон попиту. Нецінові детермінанти попиту	132
6.2. Пропозиція та закон пропозиції. Нецінові детермінанти пропозиції	135
6.3. Ринкова рівновага	137
6.4. Ринкова ціна та ціноутворення	139
6.5. Роль держави в процесах ціноутворення за ринкової економіки	147
Тренінг-курс	149

Тема 7. Конкуренція і монополія в ринковій економіці.

Антимонопольна політики держави	155
7.1. Конкуренція, її суть та умови існування. Закон конкуренції	155
7.2. Види економічної конкуренції	158
7.3. Методи конкурентної боротьби	161
7.4. Монополія: причини виникнення, суть та основні види	164
7.5. Антимонопольна політика держави	166
Тренінг-курс	168

Тема 8. Підприємництво і підприємство в ринковій економіці .....

175	175
8.1. Сутність підприємництва й умови його існування	175
8.2. Підприємство: сутність, основні види та умови функціонування	181
8.3. Капітал як основа підприємницької діяльності. Кругообіг і оборот капіталу. Капітал в сфері обігу	188
8.4. Витрати виробництва, їх сутність та класифікація. Економічна роль прибутку	195
8.5. Управління підприємством та підприємницькою діяльністю в умовах невизначеності та ризику	206
Тренінг-курс	215

Тема 9. Аграрні відносини в економіці держави та їх роль у формуванні конкурентного середовища.....	221
9.1. Аграрна сфера виробництва та її особливості.	
Аграрні відносини	221
9.2. Сутність земельної ренти, її види та механізм створення.	
Ринок землі	226
9.3. Форми господарювання у сільському господарстві.....	230
9.4. Агропромислова інтеграція і агропромисловий комплекс	234
Тренінг-курс	238

РОЗДІЛ 3. МАКРОЕКОНОМІКА

Тема 10. Держава та її економічні функції.....	243
10.1. Сутність держави та її економічні функції	243
10.2. Державне регулювання ринкової економіки.....	252
10.3. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва.....	258
Тренінг-курс	263

Тема 11. Національне виробництво і відтворення. Циклічність економічного розвитку.....	269
11.1. Суть, види та пропорції суспільного відтворення.	
Моделі кругообігу.....	269
11.2. Система національних рахунків. Основні макроекономічні показники.....	271
11.3. Циклічність економічного розвитку. Класифікація економічних циклів	274
11.4. Нециклічні коливання економіки.....	277
11.5. Економічне зростання: зміст, типи, чинники.	
Економічний розвиток.....	279
Тренінг-курс	284

Тема 12. Фінансова система та фіскальна політика.....	288
12.1. Сутність і структура фінансової системи.	
Організаційні основи її функціонування	288
12.2. Державний бюджет. Доходи і видатки державного бюджету	294
12.3. Податки і податкова система.....	301
12.4. Фіскальна політика держави	305
Тренінг-курс	306

Тема 13. Кредитна система та монетарна політика.....	312
13.1. Економічна сутність, принципи і функції кредиту	312

13.2. Основні форми кредиту	317
13.3. Кредитна система та її структура.....	324
13.4. Монетарна політика	333
Тренінг-курс	335

Тема 14. Система розподілу доходів та соціальна політика.....341

14.1. Доходи: суть, види, джерела формування та механізм розподілу	341
14.2. Ринок праці та особливості його функціонування	343
14.3. Соціально-економічний зміст і форми прояву зайнятості. Безробіття, його види і наслідки	347
14.4. Заробітна плата: суть, форми, системи	350
14.5. Політика зайнятості та соціального захисту населення.....	353
Тренінг-курс	359

РОЗДІЛ 4. СВІТОВА ЕКОНОМІКА

Тема 15. Міжнародні економічні відносини та світове

господарство.....	363
15.1. Передумови розвитку та структура світового господарства	363
15.2. Суть та форми міжнародних економічних відносин.....	370
15.3. Міжнародна торгівля і світовий ринок.....	375
15.4. Міжнародні валютно-фінансові відносини та міжнародний рух капіталів.....	383
15.5. Міжнародна міграція робочої сили	393
15.6. Міжнародна кооперація та науково-технічне співробітництво	404
15.7. Міжнародна міграція робочої сили	410
15.8. Міжнародне науково-технічне співробітництво	414
Тренінг-курс	421

Тема 16. Глобалізація економіки. Економічні аспекти вирішення

глобальних проблем	428
16.1. Глобалізація економіки: суть, ознаки та рівні	428
16.2. Суперечності глобалізації.....	430
16.3. Причини виникнення, сутність і класифікація глобальних проблем.....	435
16.4. Шляхи вирішення глобальних проблем	439
Тренінг-курс	443

ПЕРЕДМОВА

Вивчення економічної теорії є основою, базисом для розуміння економічного життя суспільства, формування нового типу економічного мислення та економічної культури в майбутніх поколіннях, що сприятиме ефективному вирішенню складних завдань трансформації економічної системи України до ринкових умов господарювання.

Найближчі десятиліття економічній науці у вищій школі потрібно буде підготувати нову генерацію спеціалістів різних галузей з ґрунтовними знаннями основ функціонування сучасної економіки, механізму взаємодії законів економічного розвитку з економічними відносинами, пріоритетних принципів господарювання, що забезпечить якісні перетворення в суспільстві, сприятиме підвищенню продуктивності праці, впровадженню новітніх технологій, зростанню ступеня задоволення потреб.

Сучасна фундаментальна економічна наука повинна надати теоретичний та практичний інструментарій майбутнім економістам, аграріям, юристам. Спеціалістам інших галузей для їх професійної діяльності, показати як саме, на стику багатьох наук вирішувати актуальні господарські проблеми, приймати управлінські рішення.

Мета даного посібника – це:

1. Формування у студентства нової економічної філософії, що ґрунтується на поєднанні класичних підходів з найсучаснішими концепціями економічної науки;
2. Комплексне застосування новітніх методів економічного аналізу та навчання для підготовки висококваліфікованих фахівців;
3. Посилення зв'язку економічної теорії з практикою господарювання в умовах трансформації та глобалізації економіки, переходу до інформаційно-інтелектуального суспільства.

Навчальний посібник включає 16 тем, їх кількість і послідовність визначається вимогами та стандартами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Центральною проблемою викладеного матеріалу є аналіз закономірностей функціонування та трансформації ринкової економіки, характеристика ринкового інструментарію, методів державного регулювання ринком.

Трансформація форм власності та господарювання, поглиблення економічних криз, їх синхронізація та пролонгований характер,

посилення невизначеності і ризикованості сучасної економіки, суперечностей глобалізації викликали необхідність розширення проблематики економічних досліджень на основі виокремлення в посібнику напрямів формування інтелектуальної власності та інтелектуального капіталу, економічних шляхів вирішення глобальних проблем, методів управління підприємницькою діяльністю в умовах невизначеності, акцентування уваги на розвитку аграрних відносин та їх ролі у формуванні конкурентного середовища.

Даний посібник зорієнтований на формування інтенсивного типу навчання, включає не тільки ґрунтовний теоретичний матеріал, але і навчальні тренінги, завдання, тести, задачі, що сприятиме забезпеченню більш високої результативності кредитно-модульної системи, раціоналізуватиме організацію навчального процесу.

Запропонований навчальний посібник підготовлений автором, який має більш як тридцятирічний досвід викладання економічної теорії у вищих навчальних закладах країни. Він відрізняється глибиною аналізу, логічною послідовністю викладеного матеріалу, за своєю структурою містить виклад загальних засад економічного розвитку, основних проблем мікро-, макро- та мегаекономіки, відображає тенденції стратегічного курсу України на євроінтеграцію.

Автор з вдячністю прийме всі конструктивні зауваження та пропозиції щодо вдосконалення змісту і форми викладу навчального матеріалу посібника.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Тема 1. Предмет і метод економічної теорії

- 1.1. Становлення та основні етапи розвитку економічної думки.
- 1.2. Предмет економічної теорії та її функції.
- 1.3. Основні економічні категорії, принципи та закони.
- 1.4. Методологія пізнання економічних процесів.

1.1. Становлення та основні етапи розвитку економічної теорії

Для кращого розуміння економічної теорії необхідно хоча б у загальних рисах ознайомитися з історією становлення і розвитку економічної думки та економічних вчень, поглядів та концепцій, що пояснюють економічні процеси та їх закономірності. У розвитку економічної науки умовно можна виділити 5 етапів (рис. 1.1). Найдавнішими зачатками економічної думки вважаються письмові джерела Давнього Єгипту, Месопотамії, Давніх Індії, Китаю, Греції, що збереглися до наших днів. Первісні економічні ідеї містяться в «Настановах гераклеопольського царя своєму синові» (Єгипет, XXII ст. до н.е.), кодексі законів царя Хаммурапі (Вавилон, XVIII ст. до н.е.), трактаті «Артхашасра» (Індія, IV ст. до н.е.), в Корані та Біблії. Коли основою було натуральне господарство, доринкова економіка аналізувалася філософами та релігійними діячами, які доводили переваги натурального господарства, засуджували спекулятивні торгово-лихварські операції як аморальні та вважали рабство нормальним й вічним явищем.

Термін «економіка» походить від грецького слова «oikonomia» (oikos – дім, господарство, nomos – вчення, закон), а тому економічна наука у первісному значенні – це наука про господарство або про управління господарством. Приблизно так предмет цієї науки вперше визначав давньогрецький філософ Ксенофонт (430-355 р. до н.е.). Через кілька десятиліть давньогрецький філософ Аристотель (364-322 р. до н.е.) розділив науку про багатство на економіку, під якою розумів виробництво благ для задоволення потреб людей, та хрематистику (χρηματιστική – збагачення) – мистецтво наживати статок або діяльність, спрямована на накопичення багатства. Ксенофонт, Платон, Аристотель аналізували проблеми поділу праці, обміну, вартості та

ціни, грошового обігу, багатства та гармонійного «ідеального» суспільства.

Рис. 1.1. Основні етапи розвитку економічної науки

Визначальним напрямком економічної думки у XV-XVII ст. став **меркантилізм** (mercante – торговець, купець), який емпірично встановив ряд закономірностей епохи первісного накопичення капіталу і виділив в якості провідної та вирішальної для нагромадження багатства сферу обігу. Прибічники цього напрямку (Т. Мен, А. Монкретьєн, Ж.Б. Кольбер) вважали торгівлю основою економічного життя, аргументуючи такий підхід посиленням впливу торгового капіталу на економічні процеси. Найвищою та абсолютною формою багатства меркантилісти вважали гроші. Нагромадження багатства у грошовій формі можливе лише за умови прибутковості зовнішньої торгівлі чи безпосередньо у процесі видобутку дорогоцінних металів. Вважалося, що заборона вивозу дорогоцінних металів та ввезення іноземних товарів, нееквівалентний обмін у зовнішній торгівлі, перевищення експорту над імпортом дозволить залучити в країну закордонне золото. Система меркантилістів була системою практичної політики, яка в основному відповідала на питання, яким повинно бути народне господарство і як має вести себе по відношенню до нього державна влада. Не здійснивши суттєвого внеску в економічну теорію, господарська практика цього періоду, а точніше, її осмислення,

привели до появи нової науки – політичної економії. Вперше цей термін був застосований французьким меркантилістом Антуаном Монкретьеном у праці «Трактат з політичної економії» (1615 р.). В трактаті міститься низка рекомендацій підприємцям. Господарство країни розглядається як об'єкт державного управління. З грецької «політикос» перекладається як державний, суспільний. Отже, цей термін у поєднанні з терміном «економія» означає науку про ведення господарства в державі, суспільстві і є мистецтвом державного управління народним господарством.

Школа **фізіократів** (phisis – природа, kratos – влада) виникла і розвивалася у період мануфактурного капіталізму у Франції. Найважливішим питанням для фізіократів стало аграрне питання. На відміну від меркантилістів, фізіократи вважали, що основу багатства нації становить продукт, отриманий у сільському господарстві. Засновником фізіократизму став Ф. Кене (1694-1774), який заклав основи фізіократичної школи та сформулював її теоретичну і політичну програми. Продовжив його дослідження видатний державний діяч Франції А.Тюрго (1727-1781). Методологічною платформою досліджень фізіократів стала концепція природного порядку, юридичну основу якої становлять фізичні і моральні закони держави, які охороняють приватну власність, приватні інтереси, забезпечують відтворення і правильний розподіл благ. Представники фізіократів виступали за свободу торгівлі та конкуренції, що було дуже прогресивним для того часу.

В період промислового перевороту, розвитку капіталістичних економічних відносин формується **класична школа політичної економії**, представники якої – В. Петті, П. Буагільбер, А. Сміт, Д. Рикардо та інші – істотно поглибили аналіз економічних процесів, поклавши в основу досліджень ідеологію економічного лібералізму, концепцію «людини економічної», ідеї природного порядку. Основним об'єктом аналізу цієї школи став процес виробництва як основне джерело зростання багатства в суспільстві. А. Сміт показав мотивацію діяльності суб'єктів на основі відкритого ним закону “невидимої руки ринку”, розкрив механізм функціонування економіки капіталізму вільної конкуренції, заклав підвалини теорії вартості.

На рубежі XIX-XX століть в економічній науці відбувається криза, яка поділила погляди економістів на два потужних напрями: 1) **марксизм**, ідеологія якого стала на захист економічних інтересів

робітничого класу, та 2) **неокласичний напрям**, основною течією якого став **маржиналізм**.

Марксизм, або пролетарська політична економія (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) основою гармонійного розвитку економічної системи визначає відповідність між продуктивними силами і економічними відносинами, робить акцент на значенні матеріального виробництва та ролі робітничого класу в економічному прогресі. К. Маркс в своїй найвідомішій праці «Капітал» розкрив закономірності розвитку капіталізму, показав його антагоністичні суперечності, механізм взаємодії виробництва, розподілу, обміну і споживання, розробив неперевершену методологію дослідження. Світова громадськість визнала К. Маркса людиною тисячоліття, саме його ідеї і теорії послідовників вчення, за думкою провідних економістів, сприяли соціальній трансформації економік більшості країн, що дало можливість пристосування до змін в умовах невизначеності.

Маржиналізм (marginal – граничний) як напрямок економічної науки являє собою узагальнення ідей та концепцій, в основі яких лежить дослідження граничних економічних величин на макро- та мікрорівнях, таких як «гранична корисність», «граничний продукт», «граничні витрати», «гранична схильність до споживання» тощо. Такий підхід дозволив представникам маржиналізму – К. Менгеру, Ф. Візеру, У. Джевонсу, Л. Вальрасу, Дж. Б. Кларку, А. Маршалу удосконалити кількісний аналіз, розробити підходи до запровадження економіко-математичного моделювання та прогнозування економічного розвитку, використати суб'єктивно-психологічний підхід до уточнення поведінки господарюючих суб'єктів. У поєднанні з ідеями економічного лібералізму маржиналізм перетворився на сучасний напрямок економічної науки – неокласичну теорію.

На ґрунті неокласичної теорії сформувалися неолиберальні концепції, такі як монетаризм та концепція соціально-ринкового господарства, а також нова неокласика (неоконсервативні концепції), такі як теорія пропозиції та теорія раціональних очікувань. Неокласичні принципи успадкували представники кейнсіанства та неокейнсіанства, неокласичного синтезу, а також неінституціоналізму. Сучасні неокласики мають різні погляди на розв'язання актуальних економічних проблем, враховують в методології дослідження особливості та досвід національних економік, що служить основою економічної політики держав. Водночас, всі вони залишаються

прихильниками розвитку вільної конкуренції, підприємництва, заперечують адміністративне, директивне втручання держави в економічні процеси, залишаються на позиціях ефективності ринку, наполягають на його здатності навіть в сучасних складних умовах невизначеності виконувати функції ціноутворення, регулювання, стимулювання, санації економіки.

Кейнсіанство та неокейнсіанство – найбільш відомі і визнані у світовій економічній науці теорії державного регулювання економіки. Засновником даного напрямку став Дж. М. Кейнс, який в 30-х роках ХХ ст. запропонував принципово нові методи регулювання економіки, що базуються на посиленні економічного впливу держави на економічні процеси. В 1936 р. виходить найвідоміша праця Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей», яка здійснила революцію в економічній теорії і практиці господарювання, була покладена в основу нового курсу американського президента Ф. Рузвельта та створила базу для економічної політики багатьох інших країн в післякризовий період. Реалізація принципів активного втручання держави в економіку, формування та стимулювання ефективного попиту, регулювання інвестиційної діяльності призупинили «Велику депресію», зменшили безробіття, стабілізували грошовий обіг. Пізніше з'явилися неокейнсіанські та посткейнсіанські теорії (Р. Харрод, Е. Домар, Е. Хансен, Дж. Робінсон та ін.), які пропонували радикальніші інструменти державного впливу на економіку.

Неолібералізм являє собою економічну концепцію державного регулювання господарських процесів на принципах досягнення вільної конкуренції підприємців, свободи ринків та інших елементів економічного лібералізму. Неолібералізм об'єднує різні школи: чиказьку (М. Фрідмен), лондонську (Ф. фон Хайек), фрайбурзьку (В. Ойкен), паризьку (М. Алле), які відстоюють принципи саморегулювання, економічної свободи господарських суб'єктів, обмеженості економічної ролі держави (рис. 1.2).

Монетаризм як науковий напрям виник в 50-70-х роках ХХ ст. Його засновник М. Фрідмен запропонував монетарні методи регулювання економіки. На його погляди спиралась економічна політика Р. Рейгана та М. Тетчер; концепція монетаризму служить основою грошово-кредитної політики держави в багатьох країнах. Вона базується на твердженні, що між обсягами і динамікою грошової маси

та національного доходу в економіці існує тісний зв'язок. Суть правила Фрідмена полягає в підтриманні відповідності між попитом на гроші та їх пропозицією на основі збалансування приросту грошей в обігу, приросту цін та національного продукту. Така політика повинна носити довгостроковий характер, тоді вона буде сприяти зростанню економічного потенціалу країни.

Рис. 1.2. Основні напрями сучасної економічної науки